

Agnieszka Roszkowska, Joanna Kucharewicz

Zachowania agresywne dziewcząt i chłopców popełniających czyny karalne w świetle badań Skalą Agresji Bussa-Durkee (1961)

Chowanna 1, 25-38

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Chowanna”	Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego	Katowice 2007	R. L (LXIII)	T. 1 (28)	s. 25–38

Agnieszka ROSZKOWSKA
Joanna KUCHARIEWICZ

Zachowania agresywne dziewcząt i chłopców popołniających czyny karalne w świetle badań Skalą Agresji Bussa-Durkee (1961)

Wprowadzenie

Zjawisko agresji wśród dzieci i młodzieży, ze względu na stały wzrost częstotliwości oraz drastyczności, wzbudza zainteresowanie badaczy wielu dyscyplin. Zainteresowanie to dotyczy zarówno dynamiki, uwarunkowań, jak i zjawiskowych form tego zachowania. W literaturze przedmiotu (por. Ostrowska, 1981; Ranschburg, 1993; Orwid, Pietruszewski, 1996; Gierowski, 2000; Urban, 2000; Hołyst, 2001) wyróżnia się trzy główne grupy czynników, które determinują zachowania o charakterze agresywnym, tj. osobowościowe, sytuacyjne i środowiskowe. Zachodzące pomiędzy tymi czynnikami układy interakcji kształtują osobowość dziecka, toteż ich współwystępowanie może mieć zakłócający wpływ na prawidłowy rozwój dziecka, powodując zaburzenia w funkcjonowaniu społecznym jednostki.

W psychologii można spotkać różne definicje agresji (por. Buss 1961; Berkowitz 1973; Frączek, 1993; Ranschburg, 1993; Geen, 1996). Najczęściej przez agresję rozumie się rozmyślne i celowe zadawanie cier-

pienia innej osobie wbrew jej woli (G e e n, 1996, s. 1). Adam F r ą c z e k (1993, s. 50) zauważa, że w badaniach i analizach psychologicznych termin „agresja” używany jest najczęściej do określenia:

1) sytuacyjnie wywołanych stanów emocjonalnych (emocjonalna gotowość do agresji),

2) reakcji lub aktywności (prostszej lub bardziej złożonej aktywności interpersonalnego zachowania, opisywanego przez wskazanie jego przejawów, wyznaczników i efektów lub funkcji),

3) stałej cechy indywidualnej (definiowanej opisowo w kategoriach powtarzalnych, utrzymujących się i odznaczających się stałością wzorów zachowania) oraz stałych orientacji życiowych lub swoistej intrapsychoicznej właściwości jednostki; szersze pojęcie agresji włącza do tych działań także takie zachowania jak: wrogość, groźby wobec innych czy oszczerstwa (M a j c h r z y k, 2000, s. 70), a także – w odniesieniu do dzieci i młodzieży – wagarowanie, ucieczki z domu, stała opozycja i inne (por. P o p i e l a r s k a, P o p i e l a r s k a, 2000, s. 186).

Agresja i wrogość są przez niektórych badaczy definiowane jako odmienne rodzaje zachowań. I tak, Thomas G e e n (1996, s. 712) określa wrogość jako dyspozycję interpersonalną, którą charakteryzuje afekt negatywny oraz uczucia antypatii i odrzucenia w stosunku do innych. Autor postrzega działania wrogie jako zachowania pośredniczące w reakcjach agresywnych na prowokujące sytuacje. Natomiast Arnold H. B u s s (1961, por. K o s e w s k i, 1967) uważa, że na wrogość składają się takie cechy w zachowaniu jednostki, jak: negatywizm, uraza, podejrzliwość i poczucie winy.

Powtarzalność manifestowania agresji oraz wrogości mimo zmieniających się okoliczności oraz różnorodność repertuaru zachowań agresywnych (wrogich) dają podstawę do uznania, że niektóre jednostki, na tle innych, charakteryzują się wysokim poziomem agresywności, i jest to właściwość ich osobowości (M a j c h r z y k, 2000, s. 54).

Klasyfikacja agresji u dzieci i młodzieży stanowi najczęściej punkt odniesienia dla innych systemów klasyfikacji agresji i obejmuje następujące kategorie:

1) agresję instrumentalną (jej celem jest uzyskanie jakiegoś przedmiotu lub utrzymanie jakiejś sytuacji),

2) agresję ze złości (nie jest ukierunkowana na obiekt ani na sytuację),

3) agresję obronną (jest odpowiedzią na atak),

4) agresję związaną z grą i zabawą (M a j c h r z y k, 2000 s. 71).

U młodszych dzieci nieopanowane agresywne sposoby zachowania są w znacznym stopniu regułą i normą (por. P o p i e l a r s k a, P o p i e l a r s k a, 2000, s. 185), natomiast w okresie adolescencji odróżnienie kryzysu normatywnego od zaburzeń zachowania, w tym także patologicznych zachowań agresywnych, bywa w praktyce często bardzo trudne. Maria O r -

wid i Kazimierz Pietruszewski (1996, s. 101) podają następujące kryteria pomocne w różnicowaniu kryzysu adolescencji z dekompensacją patologiczną, dotyczącą także zachowań o znamionach agresywnych:

- 1) liczba sytuacji, w których młody człowiek przestaje sobie radzić ze zwykłymi zadaniami życiowymi;
- 2) stopień nasilenia agresji, autoagresji i lęku;
- 3) jakość reakcji na te zachowania osób dorosłych z otoczenia.

Dla prawidłowego procesu socjalizacji istotną jest kwestia, czy w procesie rozwoju człowiek nauczy się nie odpowiadać gwałtownym pobudzeniem, irytacją, złością czy gniewem na negatywne doświadczenia, czy mimo pojawienia się tego pobudzenia nauczy się panować nad swoimi emocjami (Kofta, 1979).

Adam Frączek (1993, s. 54) twierdzi, że pojawienie się zachowania agresywnego typu reaktywno-emotogenne jest wyrazem nie tyle ukształtowania się skłonności agresywnych w procesie rozwoju, ile przejawem defektu w sferze emocjonalnej, który spowodowany jest niektórymi czynnikami socjalizacyjnymi, np. odrzuceniem emocjonalnym oraz nadopiekuńczością.

Na związek pomiędzy okresem rozwoju a pojawieniem się u adolescenta zachowań agresywnych zwraca także uwagę Dorota Kubacka-Jasiecka (2001, s. 68 i in.). Autorka podkreśla, że jednym z podstawowych zadań rozwojowych okresu adolescencji jest kształtowanie się poczucia tożsamości oraz koncepcji własnego Ja – z adekwatną i realną samooceną. W wypadku zablokowania rozwoju tożsamości przez niekorzystne warunki zewnętrzne (rodzinne, środowiskowe) pojawiają się jawnie nieprzystosowawcze wzorce zachowań. Część z nich, w sposób mniej lub bardziej bezpośredni, otwiera i wyznacza drogę zachowaniom destrukcyjnym. Jedne z nich stwarzają li tylko warunki sprzyjające rozwinięciu się wzorców zachowania potwierdzających tożsamość przez agresję i przemoc, podczas gdy inne kształtują się jako zachowania jawnie agresywne, przybierając intencjonalnie charakter brutalny i sadystyczny.

Joanna Różańska-Kowal (2000) dokonała porównania stylów funkcjonowania interpersonalnego w grupie młodzieży (dziewcząt i chłopców) w kontekście koncepcji osobowości Leary'ego (por. Stanik, 1994), której podstawą są dwa zasadnicze wymiary: dominacja – submisja oraz miłość – wrogość. Analiza uzyskanych wyników pozwoliła autorce na wyciągnięcie wniosków świadczących o tym, iż dziewczęta wykazują silniejszą, niż chłopcy, tendencję do zachowań uległych i podporządkowanych, przy czym ich uległość objawia się wycofaniem z kontaktów społecznych oraz wrogością wobec siebie i innych ludzi. Ponadto w zachowaniu demonstrują nieśmiałość, bojaźń i samopotępienie, a także, w porównaniu z chłopcami, mają niższą samoocenę i wyższe napięcie lękowe. Autorka zwraca

także uwagę na różnice pomiędzy grupą chłopców a grupą dziewcząt, dotyczącą podatności na wpływ społeczny. Dominacja i afiliacja u chłopców silnie wiąże się z poczuciem kompetencji poznawczych, natomiast u dziewcząt – z poczuciem kompetencji społecznych.

Podobne wnioski, dotyczące zróżnicowanej podatności na wpływ społeczny, biorąc pod uwagę różnice płci, formułuje Alice Eagly (za: Archer, 1996). Autorka stwierdza, że mężczyźni (chłopcy) częściej wywierają wpływ, natomiast kobiety (dziewczęta) częściej mu ulegają. Argumentuje też, że różnice te wynikają z faktu posiadania przez mężczyzn większego poczucia władzy (Eagly, 1996, s. 516 za: Archer).

Alice Eagly (1996, s. 517 za: Archer i in.) podjęła także badania dotyczące zróżnicowania płci pod względem agresji, porównując grupy nastolatków oraz studentów. Wyniki tych badań wskazały na niewielkie różnice płci pod względem nasilenia zachowań agresywnych, jednakże, co wyraźnie podkreśla John Archer (1996, s. 519), należy wziąć pod uwagę, iż badania były przeprowadzane w warunkach laboratoryjnych pozbawionych kontekstu społecznego, w jakim należałoby badać zachowania agresywne i wrogie.

Także na gruncie polskim pojawiło się wiele badań psychologicznych, których celem było porównanie grup nieletnich przestępców oraz grupy kontrolnej – licealistów (por. Spionek, 1965; Stanik, 1980; Pospiszył, Żabczyńska, 1981). Na ich podstawie można wnioskować, iż nieletni przestępcy wykazują, w porównaniu z grupą kontrolną (licealistami), większe nasilenie zachowań agresywnych oraz wrogich, a także preferują następujące style funkcjonowania interpersonalnego: agresywno-sadystyczny, buntowniczo-podejrzliwy oraz wycofująco-masochistyczny.

W polskim prawie postępowanie z nieletnimi reguluje Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 roku (DzU nr 35, poz. 228). W świetle Ustawy „nieletnim” jest każdy, kto dopuścił się czynu karalnego po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat, a także osoba, wobec której został orzeczony i jest wykonywany środek wychowawczy lub poprawczy, przy czym nie może on trwać dłużej niż do ukończenia przez te osoby 21 lat.

Cel badań

Celem badań było porównanie grupy nieletnich, którzy dopuścili się czynów karalnych, z grupą kontrolną. Grupę tę stanowili ich rówieśnicy,

uczniowie klas gimnazjalnych, którzy nigdy nie popełnili czynów karalnych. Porównanie to miało na celu udzielenie odpowiedzi na następujące pytania.

1. Czy nieletni przestępcy oraz grupa kontrolna różnią się między sobą w zakresie poziomu agresji?
2. Jakie rodzaje zachowań agresywnych przejawiają nieletni przestępcy i grupa kontrolna?
3. Jakie rodzaje zachowań agresywnych przejawiają nieletnie dziewczęta i dziewczęta z grupy kontrolnej oraz nieletni chłopcy i chłopcy z grupy kontrolnej?
4. Jaki jest profil zachowań agresywnych nieletnich przestępców i grupy kontrolnej?

Procedura badawcza

Do badań wykorzystano Inwentarz Agresji Bussa-Durkee (w wersji oryginalnej Hostility-Guilt Inventory, 1961) (por. Staniak, Roszkowska, Kucharewicz, 2005). Zawiera on 75 stwierdzeń połączonych w 7 skale przeznaczonych do badania form agresji i wrogości oraz dodatkową skalę mierzącą stopień poczucia winy. Skala SABD przeznaczona może być do badania młodzieży od 14. roku życia, co pozwala na diagnozowanie za jej pomocą zarówno nieletnich (por. Roszkowska, Kucharewicz, 2004), jak i młodzieży, u której nasilone są zachowania autodestruktywne uwarunkowane kryzysem adolescencji oraz specyficzną dla tego okresu życia labilnością emocjonalną, o czym pisały Bernadetta Izdorczyk i Joanna Różańska-Kowal w 2002 roku.

Inwentarz ten nie służy do badania ani przyczyn, ani intencji agresywnego zachowania, pozwala jednakże uchwycić stopień nasilenia agresji oraz formy, w jakich się ona przejawia. Są to:

Skala I – agresja fizyczna – obejmuje ona reakcje, w których jednostka używa siły fizycznej przeciwko określonemu obiektowi (człowiekowi lub zwierzęciu); termin ten obejmuje każdą bójkę, lecz wyklucza niszczenie przedmiotów martwych;

Skala II – agresja pośrednia – obejmuje reakcje nieuporządkowane, bezkierunkowe, przejawiające się okazywaniem niezadowolenia, złego humoru i złości, np. tupanie nogami, bicie w stół pięściami czy rzucanie przedmiotami, jak również reakcje skierowane na określoną osobę okreśną drogą, np. plotki czy złośliwe żarty;

Skala III – skłonność do irytacji – obejmuje reakcje wywołane skłonnością do wybuchu przy niewielkim rozdrażnieniu przejawiające się w porwoczości, drażliwości, zrzędlivosti czy grubiaństwie;

Skala IV – negatywizm – obejmuje reakcje wyzwajając działanie opozycyjne przeciwko autorytetowi i władzy, które może nasilać się od sprzeciwu biernego aż do aktywnej walki przeciwko prawu lub utartym zwyczajom;

Skala V – uraza – obejmuje postawy nacechowane krytycznym stosunkiem, zazdrością i nienawiścią, wpływające z rozgoryczenia i ogólnego gniewu na cały świat za rzeczywiste czy też urojone krzywdy;

Skala VI – podejrzliwość – obejmuje postawy nacechowane niedowierzaniem i ostrożnością, przeradzające się w przekonanie, iż inni krzywdzą nas lub przynajmniej próbują wyrządzić krzywdę; skala ta wyraża się w rzutowaniu wrogości na otoczenie;

Skala VII – agresja słowna (napastliwość słowna) – obejmuje wszystkie reakcje wyrażane słownie w stosunku do określonych osób; rozróżnia się agresję zarówno w formie wypowiedzi (krzyk, sprzecznienie się), jak i treści wypowiedzi (groźby czy przekleństwa);

Skala VIII – poczucie winy – która mierzy reakcje emocjonalne obejmujące konflikt uczuciowy powstający na skutek rzeczywistego lub urojonego pogwałcenia moralnych lub społecznych norm w czynie i myślach; w skali tej wyraża się ewentualne przekonanie badanego, że jest kimś złym, odczuwając przy tym wyrzuty sumienia.

Grupa badana

Badania prowadzone były w Zakładzie Poprawczym w Pszczynie – dla chłopców, oraz w Młodzieżowym Ośrodku Szkolno-Wychowawczym w Radzionkowie – dla dziewcząt w 2005 roku. Łącznie zbadano 48 osób w wieku 14–17 lat (nieletnich przestępców: dziewcząt i chłopców).

Dobór do grupy był losowy. Nieletni przestępcy, włączeni do grupy badawczej, byli uczestnikami zajęć terapeutycznych prowadzonych w ośrodkach zarówno w Pszczynie, jak i w Radzionkowie.

Grupę kontrolną stanowili uczniowie i uczennice (którzy nigdy nie popełnili przestępstwa) na różnych poziomach edukacji gimnazjalnej – łącznie 48 osób. Dobór do grupy kontrolnej miał charakter celowy ze względu na wiek. Dane charakteryzujące badaną grupę przedstawia tabela 1.

Tabela 1

**Charakterystyka społeczno-demograficzna
grupy badanej – nieletnich przestępców: chłopców i dziewcząt
oraz grupy kontrolnej – uczniów: chłopców i dziewcząt**

Kategoria	Wyszczególnienie	Nieletni przestępcy				Grupa kontrolna			
		chłopcy		dziewczęta		chłopcy		dziewczęta	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Wiek badanych	poniżej 14	0	0,0	2	8,3	0	0,0	2	8,3
	15 lat	5	21,7	5	20,8	5	21,7	5	20,8
	16 lat	4	17,4	7	29,1	4	17,4	7	29,1
	17 lat	10	43,5	6	25,0	11	43,5	6	25,0
	18 lat	4	17,4	4	16,6	4	17,4	4	16,6
R a z e m		23	100,0	24	100,0	23	100,0	24	100,0
Rodzaj popełnionego czynu	kradzież rozbójnicza	7	30,4	9	37,5	–	–	–	–
	kradzież z włamaniem	9	39,1	5	20,8	–	–	–	–
	rozbój	4	17,4	3	12,5	–	–	–	–
	udział w bójce/pobicciu	3	13,1	5	20,8	–	–	–	–
	uszkodzenie ciała	1	4,0	2	8,2	–	–	–	–
R a z e m		24	104,0	24	99,8				

Objaśnienia:

– zjawisko nie występuje

Rezultaty

Z przeprowadzonej analizy wyników badań można wnioskować, że we wszystkich skalach inwentarza SABD występują różnice istotne statystycznie. Grupa kontrolna (dziewczęta i chłopcy) różni się od grupy badanej: nieletnich przestępców (dziewcząt i chłopców) w sposób istotny statystycznie, we wszystkich skalach opisujących zachowania agresywne.

I tak, nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 13,08$) charakteryzuje istotnie statystycznie wyższy niż dziewczęta z grupy kontrolnej ($M = 11,92$) poziom zachowań agresywnych w postaci agresji fizycznej ($t = 3,41$; $\alpha = 0,01$). Jednocześnie nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 11,07$) charakteryzuje istotnie statystycznie wyższy niż dziewczęta z grupy kontrolnej ($M = 9,45$) poziom zachowań świadczących o agresji pośredniej ($t = 6$; $\alpha = 0,001$). Kolejną analizowaną zależnością była różnica w zachowaniach świadczących o skłonności do nadmiernej irytacji. W skali irytacji nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 16,19$) w porównaniu z dziewczętami z grupy kontrolnej ($M = 13$) prezentowały istotnie statystycznie wyższy poziom irytacji

($t = 12,5$; $\alpha = 0,01$). W skali negacji nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 7,61$) w porównaniu z dziewczętami z grupy kontrolnej ($M = 5,41$) uzyskały również istotnie statystyczne wyższe wyniki ($t = 16,92$; $\alpha = 0,01$), co jest podstawą do wysunięcia wniosku, że działania nieletnich dziewcząt popełniających czyny karalne częściej charakteryzują zachowania opozycyjne przeciwko autorytetowi i władzy, które mogą nasilać się od sprzeciwu biernego aż do aktywnej walki. W skali „uraza” zauważyć można, iż nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 8,96$) w porównaniu z dziewczętami z grupy kontrolnej ($M = 7,25$) charakteryzuje istotna statystycznie różnica ($t = 1,79$; $\alpha = 0,05$). Wobec tego można przyjąć, że dziewczęta dokonujące czynów karalnych w swych zachowaniach pełne są krytycyzmu zazdrości i nienawiści. Analizując zachowania świadczące o podejrzliwości, uzyskano dane mówiące o tym, że nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 12,38$) w porównaniu z dziewczętami z grupy kontrolnej ($M = 11,33$) istotnie statystycznie częściej prezentują postawy nacechowane niedowierzaniem i ostrożnością ($t = 4,77$; $\alpha = 0,001$). Podobnie w skali agresji słownej, nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 17,88$) w porównaniu z dziewczętami z grupy kontrolnej ($M = 16,25$) uzyskały wyniki istotnie statystycznie wyższe ($t = 5,09$; $\alpha = 0,001$). Nie bez znaczenia pozostaje jednocześnie wynik mówiący o tym, że nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 8$) w porównaniu z dziewczętami z grupy kontrolnej ($M = 12$) cechuje niższy poziom poczucia winy ($t = 15,38$; $\alpha = 0,001$), będącego reakcją emocjonalną obejmującą konflikt uczuciowy powstający na skutek pogwałcenia moralnych lub społecznych norm (por. tabela 2).

Tabela 2

**Wartość statystyki *t*-Studenta dla poszczególnych skal agresji
(kwestionariusza SABD) w grupie nieletnich dziewcząt
oraz grupie kontrolnej (dziewczęta)**

Grupa		Skala							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Nieletni przestępcy (dziewczęta)	<i>M</i>	13,08	11,07	16,19	7,61	8,96	12,38	17,88	8,0
	<i>ds</i>	5,64	5,04	4,31	2,43	3,75	4,35	4,87	4,49
Grupa kontrolna (dziewczęta)	<i>M</i>	11,92	9,45	13,0	5,41	7,25	11,33	16,25	12,0
	<i>ds</i>	5,46	3,55	4,03	1,91	3,54	2,62	5,67	3,80
Wartość <i>t</i> -Studenta		3,41	6,0	12,5	16,92	1,79	4,77	5,09	15,38
Poziom istotności (<i>p</i>)		0,01	0,001	0,001	0,001	0,05	0,001	0,001	0,001

Uwaga: I – agresja fizyczna, II – agresja pośrednia, III – irytacja, IV – negacja, V – uraza, VI – podejrzliwość, VII – agresja słowna, VIII – poczucie winy

Podobnie prezentują się dane uzyskane w grupie chłopców. Nieletnich przestępców chłopców charakteryzuje istotnie wyższy niż chłopców z grupy kontrolnej poziom zachowań agresywnych we wszystkich ich rodzajach: agresji fizycznej, agresji pośredniej, irytacji, negacji, urazy, podejrzliwości i agresji słownej, a jednocześnie niższy poziom poczucia winy (por. tabela 3).

Tabela 3

Wartość statystyki *t*-Studenta dla poszczególnych skal agresji (kwestionariusza SABD) w grupie nieletnich chłopców i grupie kontrolnej (chłopcy)

Grupa		Skala							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Nieletni przestępcy (chłopcy)	<i>M</i>	13,73	11,34	13,25	6,56	7,73	11,56	18,78	8,91
	<i>ds</i>	3,64	4,63	3,9	2,25	2,71	2,76	4,85	4,14
Grupa kontrolna (chłopcy)	<i>M</i>	12,7	8,92	13,44	5,74	8,14	10,66	16,40	10,11
	<i>ds</i>	4,81	4,75	4,93	2,91	3,82	3,68	4,66	4,49
Wartość <i>t</i> -Studenta		3,96	8,34	3,0	5,46	2,05	5	8,2	4,61
Poziom istotności (<i>p</i>)		0,001	0,001	0,01	0,001	0,01	0,001	0,001	0,001

Uwaga: I – agresja fizyczna, II – agresja pośrednia, III – irytacja, IV – negacja, V – uraza, VI – podejrzliwość, VII – agresja słowna, VIII – poczucie winy

Z uzyskanych rezultatów wynika, że nieletni przestępcy chłopcy ($M = 13,73$) częściej niż chłopcy z grupy kontrolnej ($M = 12,7$) w repertuarze swoich zachowań mają agresję fizyczną ($t = 3,96$; $\alpha = 0,001$). Kolejną analizowaną zależnością była różnica w zachowaniach świadczących o agresji pośredniej. W grupie nieletnich przestępców chłopców ($M = 11,34$) w porównaniu z chłopcami z grupy kontrolnej zaobserwowano istotnie więcej ($t = 8,34$; $\alpha = 0,001$) reakcji nieuporządkowanych, bezkierunkowych, przejawiających się okazywaniem niezadowolenia, złego humoru i złości itp. W skali irytacji nieletni przestępcy chłopcy ($M = 13,25$) w porównaniu z chłopcami z grupy kontrolnej ($M = 13,44$) prezentowali istotnie statystycznie wyższy poziom irytacji ($t = 3$; $\alpha = 0,01$). Analizując zachowania świadczące o negacji, uzyskano dane mówiące o tym, że nieletni przestępcy chłopcy ($M = 6,56$) w porównaniu z chłopcami z grupy kontrolnej ($M = 5,74$) istotnie statystycznie częściej ($t = 5,46$; $\alpha = 0,001$) prezentują postawy obejmujące reakcje wyzwalaające działanie opozycyjne przeciwko autorytetowi i władzy. Podobnie w skali „uraza” nieletni przestępcy chłopcy ($M = 7,73$) w porównaniu z chłopcami z grupy kontrolnej ($M = 8,14$) uzyskali wyniki istotnie statystycznie wyższe ($t = 2,05$; $\alpha = 0,01$). Kolejną analizowaną zależnością było określenie różnicy w nasileniu zachowań agresywnych w skalach podejrzliwości i agresji słow-

nej. Nieletni przestępcy chłopcy ($M = 11,56$) w porównaniu z chłopcami z grupy kontrolnej ($M = 10,66$) istotnie statystycznie częściej ($t = 5; \alpha = 0,001$) rzutują własną wrogość na otoczenie, jak również nieletni przestępcy chłopcy ($M = 18,78$) w porównaniu z chłopcami z grupy kontrolnej ($M = 16,40$) częściej stosują napastliwość słowną ($t = 8,2; \alpha = 0,001$).

Ważne dla analizy samego zjawiska zachowania agresywnego wydawało się sprawdzenie, czy, i jeśli tak, to w jaki sposób, różnią się zachowaniami agresywnymi dziewczęta popełniające czyny karalne od chłopców popełniających czyny karalne. Uzyskane rezultaty prezentuje tabela 4.

Tabela 4

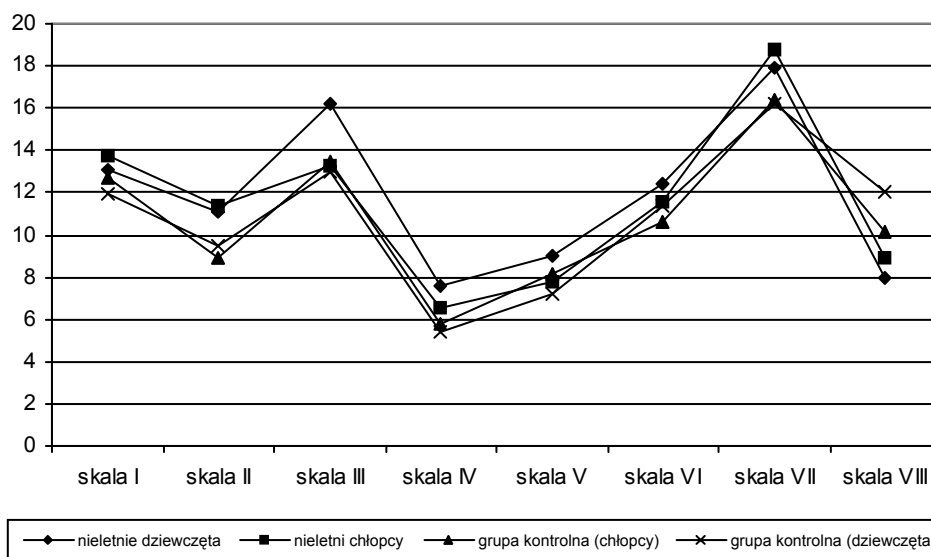
Wartość statystyki *t*-Studenta dla poszczególnych skal agresji (kwestionariusza SABD) w grupie nieletnich dziewcząt i w grupie nieletnich chłopców

Grupa		Skala							
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Nieletni przestępcy (chłopcy)	<i>M</i>	13,73	11,34	13,25	6,56	7,73	11,56	18,78	8,91
	<i>ds</i>	3,64	4,63	3,9	2,25	2,71	2,76	4,85	4,14
Nieletni przestępcy (dziewczęta)	<i>M</i>	13,08	11,07	16,19	7,61	9,96	12,38	17,88	8,0
	<i>ds</i>	5,64	5,04	4,31	2,43	3,75	4,35	4,87	4,49
Wartość <i>t</i> -Studenta		2,27	0,93	11,76	7,5	11,15	3,72	3,10	3,5
Poziom istotności (<i>p</i>)		0,05	n.i.	0,001	0,001	0,001	0,01	0,01	0,01

Uwaga: I – agresja fizyczna, II – agresja pośrednia, III – irytacja, IV – negacja, V – uraza, VI – podejrzliwość, VII – agresja słowna, VIII – poczucie winy

Z zaprezentowanych danych wynika, że u nieletnich przestępców chłopców ($M = 18,78$) w porównaniu z nieletnimi przestępcami dziewczętami ($M = 17,88$) przeważają zachowania agresywne w postaci agresji słownej ($t = 3,10; \alpha = 0,01$). Są to zachowania polegające na uszkodzeniu innym przez treść wypowiedzi (obelgi, przekleństwa, groźby), jak również przez formę i sposób wypowiedzenia się (krzyk, podnoszenie głosu). Ponadto u nieletnich przestępców chłopców ($M = 13,73$) w porównaniu z dziewczętami popełniającymi czyny karalne ($M = 13,08$) dominują zachowania charakterystyczne dla agresji fizycznej ($t = 2,27; \alpha = 0,05$), przejawiającej się w skłonności do działania przemocą fizyczną przeciwko innym osobom. Nieletni przestępcy chłopcy ($M = 8,91$) charakteryzuje także wyższy niż nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 8$) poziom poczucia winy ($t = 3,5; \alpha = 0,01$), co będzie się przejawiać w deklarowaniu poprawy zachowania (akty woli poprawy). Wymienione różnice są istotne statystycznie.

Z kolei nieletnie dziewczęta ($M = 12,38$) różnią się od nieletnich przestępców chłopców ($M = 11,56$) nieco większym nasileniem zachowań wrogich, takich jak podejrzliwość ($t = 3,72$; $\alpha = 0,00$), częściej też nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 7,61$) w porównaniu z nieletnimi przestępcami chłopcami ($M = 6,56$) ujawniają negację ($t = 7,5$; $\alpha = 0,001$). Na zachowania te składają się: rzutowanie własnej wrogości na innych ludzi oraz przeciwstawianie się autorytetom i bunt przeciw normom społecznym. Nieletnie dziewczęta popełniające czyny karalne ($M = 4,31$) częściej niż nieletni przestępcy chłopcy ($M = 13,24$) prezentują zachowania w postaci szybszej irytacji ($t = 11,76$; $\alpha = 0,001$), tj. częściej są skłonne do wybuchu przy niewielkim rozdrażnieniu, a to przejawia się w porywczosci, drażliwości, zrzędlivosti czy grubiaństwie. Również w porównaniu z nieletnimi przestępcami chłopcami ($M = 7,73$) nieletnie przestępczynie dziewczęta ($M = 9,96$) dłużej żywią urazy ($t = 11,15$; $\alpha = 0,001$), prezentując postawy nacechowane krytycznym stosunkiem, zazdrością i nienawiścią – wpływające z rozgoryczenia i ogólnego gniewu na „cały świat” za rzeczywiste czy też urojone krzywdy. Na podstawie uzyskanych wyników można wykreślić profile zachowań agresywnych (rys. 1).

Rys. 1. Średnie wyników poszczególnych skal SABD w grupie nieletnich przestępców (dziewczęt i chłopców) oraz w grupie kontrolnej (dziewczęt i chłopców)

Dyskusja

Z przedstawionych w niniejszym opracowaniu badań wynika, że nieletni przestępcy (zarówno dziewczęta, jak i chłopcy) charakteryzują się wyższym poziomem agresji niż grupa kontrolna. Różnice te widoczne są we wszystkich rodzajach zachowań agresywnych. Okazuje się, że nieletni przestępcy częściej niż dziewczęta i chłopcy z grupy kontrolnej przez swoje zachowanie demonstrują buntownicze i podejrzliwe nastawienie w stosunku do społeczeństwa. Buntują się przeciwko przyjętym normom i zasadom uznawanym przez ogół społeczeństwa. Negatywne doświadczenia wyniesione z wcześniejszych relacji interpersonalnych sprawiają, że nieletni przestępcy są bardziej pamiętliwi, długo noszą w sobie urazy i nie wybaczą im zbyt łatwo. Przewidują raczej negatywne niż pozytywne skutki swoich działań. Są nieufni i wrogo nastawieni do świata. Wyraz tego stanowią znacznie podwyższone wyniki skal tworzących tzw. syndrom wrogości. Ponadto nieletni przestępcy (bez względu na płeć) częściej stosują agresję słowną polegającą na tym, że nie przebijają w słowach, ich wybrykom często towarzyszą wyzwiska i obelgi oraz wulgarne komentarze (por. tab. 2 i 3 oraz ryc. 1). Z danych uzyskanych w drodze analiz przeprowadzonych statystycznych wynika także, że zarówno nieletni przestępcy chłopcy, jak i nieletnie przestępczynie dziewczęta charakteryzują się znacznie wyższym poziomem agresywności i wrogości niż dziewczęta i chłopcy z grupy kontrolnej. Wysokie wyniki nieletnich przestępców w skali I (agresja fizyczna) pokazują, że często cechują ich ataki w postaci agresji fizycznej. Nieletni (zarówno dziewczęta, jak i chłopcy) częściej niż dziewczęta i chłopcy z grupy kontrolnej dążą do wyrządzenia krzywdy natury fizycznej i moralnej. Przejawiają oni także wrogi stosunek do innych ludzi, a także do siebie samych. Traktują innych w sposób instrumentalny, z pozycji górowania nad innymi. Agresywny sposób bycia ma na celu wywołanie w innych osobach lęku i poczucia winy, ma również skłonić ich do uległości oraz podporządkowania się ich woli (por. tab. 3 i 4 oraz ryc. 1).

W sytuacjach, gdy zachowanie agresywne może ze względu na różne czynniki zewnętrzne, np. nadzór wychowawcy, strażnika, zbyt duże zgromadzenie ludzi, przybierać formę ataku, wówczas przejawia się ona w postaci pośredniej. Najczęściej polega na niszczeniu sprzętu zakładu oraz niszczeniu rzeczy należących do jednostek zajmujących wyższą pozycję. Wskazują na to wyniki skali II (agresja pośrednia). Jak wynika z przeprowadzonych badań, nieletnich przestępców charakteryzuje mała zdolność odraczania potrzeb, która powoduje ich zniecierpliwienie oraz irytację w sytuacjach, gdy niemożliwe jest natychmiastowe osiągnięcie celu. Wyraźnie wskazują na taką zależność wyniki skali III (irytacja). Istotne różnice sta-

tystyczne uzyskano także w skali IV (negatywizm). Wyniki w skali VII (agresja słowna) – wyższe u nieletnich przestępców – są potwierdzeniem, że charakteryzuje ich wysoki poziom agresji słownej, przejawiający się w postaci wyzwisk i obelg. Nieletni przestępcy nie liczą się ze słowami, często ich wybrykom towarzyszą obsceniczne komentarze. Wynik w skali VIII (poczucie winy), pomimo to, iż jest niższy w porównaniu z grupą kontrolną, ma w wypadku nieletnich przestępców, jak się wydaje, charakter deklaracyjny, najczęściej świadczy o tendencji nieletnich do fałszowania obrazu samego siebie, mającego na celu zdobycie korzyści, np. zmniejszenie kary. Odnotowano także zróżnicowanie zachowań agresywnych wewnątrz badanej grupy nieletnich przestępców (por. tab. 4). I tak, w grupie nieletnich przestępczyń dziewcząt dominują zachowania wrogie (skale IV, V, VI), wraz z jednoczesnym niskim (w porównaniu z nieletnimi chłopcami) poczuciem winy (skala VIII) wobec swoich zachowań o znamionach agresji. Natomiast w grupie nieletnich przestępców chłopców kluczowymi w regulacji zachowań agresywnych są: agresja fizyczna i agresja słowna.

Wyjaśnienia tego można upatrywać w kulturowych i społecznych uwarunkowaniach rozumienia różnic płci psychicznej (*gender differences*). Dziewczęta i kobiety postrzegane są jako słabsze, bardziej uległe, silniej ulegające nastrojom i te, które nie mają przyzwolenia społecznego na manifestowanie jawnych zachowań agresywnych wyrażających niezadowolenie. Powoduje to, że społeczny odbiór takich zachowań agresywnych oceniany jest stereotypowo, czyli bardziej surowo i krytycznie niż bezpośrednio agresja przejawiana przez chłopców (mężczyzn) w podobnych sytuacjach. Toteż dziewczęta częściej reagują zachowaniami o znamionach wrogości. W stosunku do zachowań agresywnych chłopców zaś stereotypowo panuje akceptacja, dlatego też mogą stosować te formy agresji, np. agresję fizyczną, jako przejaw ich dominacji i siły.

Należy także zwrócić uwagę na to, że uzyskane wyniki mogą stanowić potwierdzenie tego, iż zachowania agresywne przybierają różne formy w zależności od płci i kontekstu społecznego, na który składają się czynniki sytuacyjne (środowisko generacyjne oraz sytuacje *tempore criminis*), a także samo działanie o znamionach czynu przestępczego.

Bibliografia

- Archer J., 1992: *Childhood gender roles*. In: *Childhood social development*. Ed. H. McGurk. Hillsdale, NJ.
- Berkowitz L., 1973: *Aggression*. New York.

- Buss A.H., 1961: *The psychology of aggression*. New York–London.
- Fraćzek A., 1996: *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży jako zjawisko społeczne*.
- Geen R., 1990: *Human aggression*. Milion Keynes.
- Gierowski J., 2000: *Psychologiczne wyznaczniki przestępczości*. W: *Psychologia*. Red. J. Strelau. Gdańsk.
- Hołyst B., 2001: *Kryminologia*. Warszawa.
- Izidorczyk B., Różańska-Kowal J., 2002: *Zachowania autodestruktywne u młodzieży. Analiza porównawcza populacji dostosowanej i niedostosowanej społecznie*. W: *Resocjalizacja instytucjonalna. Perspektywy i zagrożenia*. Red. Kozaczuk Rzeszów.
- Kofta M., 1979: *Samokontrola a emocje*. Warszawa.
- Kosewski M., 1967: *Zagadnienia funkcjonowania Skali Agresji Buss-Durkee w populacji więźniów młodocianych*. „Przegląd Penitencjarny” nr 4.
- Kubacka-Jasiecka D., 2001: *W poszukiwaniu tożsamości – od agresji potencjalnej do destruktywności*. W: *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*. Red. B. Urban. Kraków.
- Majchrzyk Z., 2001: *Nieletni, młodociani i dorośli sprawcy zabójstw. Analiza procesów motywacyjnych i dyspozycji osobowości*. Warszawa.
- Orwid M., Pietruszewski K., 1996: *Psychiatria dzieci i młodzieży*. Kraków.
- Ostrowska K., 1981: *Psychologiczne determinanty przestępczości młodocianych*. Warszawa.
- Popielarska A., Popielarska M., 2000: *Psychiatria wieku rozwojowego*. Warszawa.
- Roszkowska A., Kucharewicz J., 2004: *Agresja jako podłoże zachowań przestępczych nieletnich*. W: *Przestępczość nieletnich. Podłoże, geneza, motyw*. Red. J.M. Stanik. Katowice.
- Różańska-Kowal J., 2000: *Psychologiczna diagnoza niedostosowania społecznego młodzieży w świetle badań testem SUI*. W: *Psychologia. Badania i aplikacje*. T. 3. Red. J.M. Stanik. Katowice.
- Stanik J.M., 1980: *Asocjalność nieletnich przestępców jako przedmiot psychologicznej diagnozy klinicznej*. Warszawa.
- Stanik J.M., Roszkowska A., Kucharewicz J., 2005: *Psychologiczna diagnoza zachowań agresywnych w świetle badań Skali Agresji Buss-Durkee (SABD) – wyniki badań i normalizacja testu*. W: *Zastosowanie wybranych technik diagnostycznych w psychologicznej praktyce klinicznej i sądowej*. Red. J.M. Stanik. Katowice [w druku].
- Urban B., 2000: *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*. Kraków.